

Передмова

Усіх письменників науково-фантастичного жанру напрочуд часто питають: «Звідки ви берете ідеї?». Ніхто з нас не знає, що відповісти, окрім Гарлана Еллісона¹, який стисло відповів: «У Скенектаді²!». Це запитання стало жартом, а навіть карикатурою у журналі «Нью-Йоркер»; та все ж зазвичай питають це щиро, навіть жадібно: це не дурне запитання. Його проблема і причина, чому єдиною можливою відповіддю є «Скенектаді», полягає в тому, що це неправильне запитання, а не може бути правильних відповідей на неправильні запитання, — свідченням цього є праці тих, хто намагався відкрити властивості флогістону³. Інколи

¹ Гарлан Еллісон (1934–2018) — американський письменник-фантаст, володар 8 премій Г'юго і багатьох інших жанрових нагород. (*Тут і далі прим. Н. Михаловської*).

² Скенектаді — місто на північному сході США, у штаті Нью-Йорк.

³ Флогістон — гіпотетична субстанція, яка нібито міститься у горючих речовинах і вивільняється під час горіння. Існування флогістону в 1703 році припустили Йоганн Бехер і Георг Шталь.

проблема полягає лише в неясному формулюванні; той, хто ставить запитання, насправді хоче знати: «У своїй науковій фантастиці ви черпаєте науку зі знання або читання наукових праць?» (Відповідь: так). Або: «Чи автори наукової фантастики крадуть часом ідеї одні в одних?». (Відповідь: постійно). Або: «Чи творите ви дію своїх книжок, самі переживаючи все те, що переживають ваші герої?». (Відповідь: Боронь Боже!) Але інколи ті, хто питають, не можуть конкретизувати; починають казати щось на кшталт: «Ну, знаєте, ну як його...». Тоді я підозрюю, що насправді вони намагаються дістатися до складної, важкої і важливої справи: намагаються збагнути уяву, як вона працює, як митець її використовує чи вона використовує його.

Ми так мало знаємо про уяву, що не можемо навіть поставити правильні запитання про неї, не кажучи вже про те, щоб дати правильні відповіді. Джерела творіння залишаються недоторканими навіть для наймудрішої психології, а митець часто є останньою особою, яка може сказати щось зрозуміле на тему творчого процесу. Хоча й ніхто інший особливо не сказав того, що мало б сенс. Думаю, що найкраще починати зі Скенектаді, читаючи Кітса.

Останнім часом мені (у цьому випадку тільки мені) часто ставили друге запитання: «Чого ви так багато пишете про чоловіків?».

Це запитання аж ніяк не дурне. Не є воно й неправильним, зовсім ні, хоча інколи в ньому є упередженість, що утруднює пряму відповідь. У моїх книжках та оповіданнях не бракує жінок, часто вони головні герої або персонажі, від імені яких ведеться розповідь. Тож коли мене питають: «Чому ви завжди пишете про чоловіків?», я відповідаю: «Ні, це не так», і кажу це радше сердито, оскільки так поставлене запитання є звинувачувальним і неточним водночас. Я можу стерпіти звинувачення й неточність нарізно, але їх поєднання — це отрута.

Та, незалежно від формулювання, підняті питання є справжньою і нагальною проблемою. Відповідь «для відчипного» огидна, коротка відповідь неможлива.

«Планету вигнання» написано 1963-64 року, ще перед новим пробудженням фемінізму з тридцятилітнього заціпеніння. Книжка показує мій ранній, природний (тобто щасливо окультурений), непробуджений, неусвідомлений спосіб впоратися з чоловічими та жіночими персонажами. У той час я могла із цілком чистим сумлінням, а навіть аплодуючи сама собі сказати: мені про-

сто байдуже, якої статі мої герої, чоловіки вони чи жінки, аби люди. Чого, на всіх святих, жінка мусить писати тільки про жінок? Я не мала ні самосвідомості, ні почуття обов'язку, тож була самовпевненою, не вдавалася до експериментів і вдовольнялася конвенційними засобами.

Розповідь починається з Ролері, але потім вона ведеться від імені Джекоба, а там і Вольда, тоді знову повертається до Ролері і знову відходить від неї: це оповідь, яка ведеться з різних точок зору. Чоловіки активніші і значно красномовніші. Ролері — молода й недосвідчена жінка, яка походить із суворо традиційної культури, що опирається на чоловіче домінування. Ролері не бореться, не ініціює сексуальних контактів, не стає суспільною лідеркою, не бере на себе жодної іншої ролі, що в її культурі чи нашій зразка 1964 року окреслюється як чоловіча. А все ж вона бунтівниця, як у суспільному, так і в сексуальному сенсі. Хоча поведінка Ролері не є агресивною, прагнення свободи змушує її вирватися з культурної схеми: вона повністю змінюється, поєднуючись з іншою особистістю. Вибирає Іншого. Цей малий особистий бунт, що стається у ключову мить, ініціює події, які призводять до повної зміни та переформування двох культур і суспільств.

Джекоб — герой, активний, красномовний, він хоробро кидається в бій і береться за справи правління, але центральним рушієм описаних у книжці подій, *тією, хто робить вибір*, насправді є Ролері. Даосизм дійшов до мене швидше, ніж сучасний фемінізм. Там, де певні люди бачать лише домінуючого Героя і пасивну Маленьку Жінку, я бачила й надалі бачу фундаментальну зайвість і марнотратність агресії та натомість глибоку ефективність *у-вей*, «дії через недіяння».

Це все добре, але факт залишається фактом: у цьому творі, як і в більшості моїх книжок, чоловіки виконують більшість ролей і дій, тому зазвичай займають центр сцени. «Мені було байдуже», хто мій герой, чоловік чи жінка; що ж, ця байдужість є злочинною недбалістю. Чоловіки беруть верх.

Чого їм це дозволяють? Ну, куди легше писати про чоловіків, які щось роблять, оскільки більшість книжок про людей, які щось роблять, стосуються чоловіків, і тому, що така вже літературна традиція... і тому, що жінка, ймовірно, не надто зайнята боями, насиллям, правлінням т.д., зате спостерігає, як це роблять чоловіки... а також тому, що, як зауважила Вірджинія Вулф¹, англійська проза не

¹ Вірджинія Вулф (1882–1941) — англійська письменниця, одна з провідних авторок-модерністок у XX столітті.

підходить для опису жіночого буття і діяння, якщо тільки її, так би мовити, не переробити з нуля. Тяжко порвати з традицією; тяжко вигадувати нове, тяжко переробити рідну мову. Тож письменники пливають за течією і вибирають легший шлях. Змусити людину піти проти течії, обрати тяжкий шлях не може ніщо, крім власного сумління, глибоко враженого і, ймовірно, розгніваного.

Але сумління й має бути розгніваним. Якщо тільки намагатиметься викликати гнів, наслідком буде лише почуття провини, яке в зародку придушує джерела творіння.

Я часто буваю дуже зла як жінка. Мій феміністичний гнів — це елемент, частка шаленства і страху, які охоплюють мене, коли я постаю перед лицем того, що ми заповдіюємо одні одним, землі, надії на свободу та життя. Мені й досі «байдуже», є люди чоловіками чи жінками, раз вони — це всі ми і всі наші діти. Ось одна несправедливо ув'язнена душа, чи маю я питати про її стать? А ось голодна дитина — мені питати, якої вона статі?

Відповідь деяких радикальних феміністок звучить: так. Якщо прийняти принцип, що джерелом усієї несправедливості, експлуатації та сліпої агресії є статева нерівність, то така позиція правильна. Я не можу прийняти цього принципу; тому не можу діяти згідно з ним. Якби я себе

до цього змусила — а моєю формою діяльності є письменництво — писала б нещиро й погано. Невже я маю пожертвувати ідеалом правди і краси заради ідеологічних аргументів?

Знову ж таки, відповідь радикальної феміністки була б ствердною. Хоча ця відповідь інколи ідентична з голосом Цензора, що висловлюється лише від імені сліпого чи авторитарного фанатизму, вона може бути й іншою: може промовляти, служачи самому ідеалу. Щоб будувати, слід знищити старе. Поколінню, яке мусить здійснити руйнування, дістається весь біль нищення та обмаль радостей творіння. Мужність особи, яка приймає це завдання й усі пов'язані з ним невдячність і зневагу, вище всяких похвал.

Але до цього не можна змусити і не можна цього вдавати. Примус призводить до звичайної злостивості та саморуйнування, вдавання — до Феміністичного Шику, наступника Радикального Шику¹. Принести повноту буття в жертву служінню ідеалу — це одне, придушити ясне мислення і щирі почуття заради служіння ідеології — геть інше. Ідеологія має вартість лише

¹ Радикальний Шик — термін, введений у 1970 році у статті журналіста Тома Вулфа, що описує модну практику спілкування людей вищих класів з політичними радикалами.

постільки, поскільки вона служить збільшенню ясності та чесності думок і почуттів.

З цієї точки зору феміністична ідеологія була для мене напроцуд цінною. Змусила мене, — як усіх мислячих жінок мого покоління, — до кращого самопізнання, до відокремлення, часто дуже болісного, того, що ми справді думаємо і у що віримо, від усіх тих простих «істин» і «фактів», які нам прищеплювали (на підсвідомому рівні) щодо чоловічого й жіночого буття, статевих ролей, жіночої фізіології та психології, сексуальної відповідальності і т.д. і т.п. Ми аж надто часто виявляли, що не мали власних думок і переконань, а просто приймали догмати нашого суспільства; тому мусимо відкривати, вигадувати, творити власні істини, власні цінності, себе самих.

Це перестворення власної жіночності є визволенням і полегшою для тих, які хочуть і потребують групової підтримки, або ж тих, чию жіночність систематично ображали, принижували і експлуатували в дитинстві, подружжі й на роботі. Іншим, таким, як я, для кого група однолітків не є всім світом і хто не був відчуженим від власного буття-жінкою, праця, що полягає в самоаналізі і самопородженні, є нелегкою. «Я люблю жінок; люблю себе, навіщо це псувати?» — «*Байдуже*, чоловіки це чи жінки». — «Чого, на

всіх святих, жінка має писати лише про жінок?» Усі запитання важливі, жодне не має легких відповідей, але слід їх *поставити* і на них *відповісти*. Політична активістка може черпати відповіді з поточної ідеології свого руху, але мисткиня мусить видобувати їх із себе самої і копати далі, доки не буде певна, що підступила до правди так близько, наскільки це можливо.

І я копаю далі. Використовую інструменти фемінізму та намагаюся дізнатися причину того, що я працюю і як я працюю, щоб не працювати більше у несвідомості й безвідповідальності. Це справа не легка й не коротка; блукаєш навпомацки у темряві розуму й тіла, дуже, дуже далеко від Скенектаді. Як мало насправді ми знаємо про себе, — жінку чи чоловіка!

Мені здається, що я розкопала одну річ: «особа», про яку я зазвичай пишу, часто не є точнісінько або цілковито чоловіком чи жінкою. На поверховому рівні це означає, що сексуальних стереотипів мало — чоловіки не є похитливими, жінки не є прекрасними, — а секс розглядається *радіше як зв'язок, ніж як акт*. Стаття служить головним чином для визначення гендеру, а гендер особи не вичерпується, навіть і приблизно, наліпкою «чоловік» чи «жінка». Справді, здається, що і стаття, і гендер використовуються головним чи-

ном для визначення «особи» чи «я». Яюсь, коли я почала пробуджуватися, я включила цей зв'язок в одну особу, андрогіна. Але частіше він з'являється конвенційно і явно, як пара. Два в одному: або двоє творять цілість. Інь не виступає без янь, а янь без інь. Колись мене запитали, яка, на мою думку, головна тема моєї творчості. Я спонтанно відповіла: «Подружжя».

Я ще не написала книжки, достойної такої чудової (і на подив немодної) теми. Навіть не осягнула того, що мала на увазі. Але перечитуючи цю ранню і просту пригодницьку повість, думаю, що там ця тема присутня, — не ясно, не сильно, але тяжіючи до цього. «Учусь, йдучи туди, куди повинен йти¹».

¹ Фрагмент вірша «Пробудження» американського поета Теодора Ретке.

Розділ 1.

Жменя темряви

В останні дні останнього місяцевороту Осені з північних хребтів крізь помираючі ліси Аскатевару віяв холодний вітер, що пахнув димом і снігом. Легесенька і непомітна, мов дике звіря, у своєму світлому хутрі, дівчина на ймення Ролері пробігла через ліс, долаючи кучугури засохлого листя, віддаляючись од стін, які камінь за каменем здіймалися на схилі Тевара, від полів клопіткого збору останнього врожаю. Пішла сама і ніхто за нею не гукав. Трималася ледь протоптаної, де-не-де заваленої зламаними стовбурами дерев чи купами листя стежки, що вела на захід. Всіювали її канавки-зарубки, які залишили у своїй мандрівці на південь корененоги.

Там, де стежка розділялася біля підніжжя Гранічного Хребта, вона пішла прямо, але не встигла пройти і десяти кроків, як швидко обернулася на ритмічний шелест, що наближався ззаду.

На північному шляху з'явився гонець-бігун, його босі ноги збивали листя наче у хвилі-буруни, а позаду маяла довга стрічка, якою було зв'язане

його волосся. Він примчав із півночі рівним, напруженим, нещадним до легень бігом і навіть не глянув на Ролері між деревами, — протупотів повз неї і зник. Вітер гнав його до Тевара з новинами про бурю, катастрофу, Зиму, війну... Ролері байдуже повернулася на свою власну малопомітну стежку, що звивалася вгору поміж великих, мертвих, жалібних стовбурів, аж врешті на вершині хребта побачила, як перед нею відкрилося чисте небо, а під небом — море.

Західний схил хребта був розчищений від мертвого лісу. Сидячи під захистом товстого пня, вона могла споглядати далекий і променистий захід, безкраї сірі долини припливної рівнини, а трохи вниз і праворуч, на скелях морського схилу, — обнесене стінами червонодахе місто далекородних.

Високі, яскраво розмальовані кам'яні будинки рябіли в очах каскадами вікон і дахів, спускаючись вниз од вершини схилу. За стінами, біля підніжжя скель, де вони знижувалися на південь од міста, на захищених греблями терасах тяглися милі пасовиськ і полів, чепурні як узорчасті килими. Від міської стіни на краю схилу, над греблями і дюнами, просто над пляжем і лискучими припливними пісками, спираючись на величезні кам'яні арки, бігла дорога у пів милі завдовжки,

що з'єднувала місто з дивним чорним островом серед пісків. Морська круча, відкидаючи чорну тінь, чорною примарою здіймалася над гладенькою рівниною та блискучими пісками. Похмура сувора скеля, з вершиною, увінчаною арками та вежами, вирізьбленими химерніше і фантастичніше, ніж усе, створене вітром і морем. Це дім, статуя, твердиня, поховальний курган? Який чорний майстер видовбав скельний камінь і збудував цей неймовірний міст у минулі часи, коли далекогородні були ще могутніми і могли воювати?

Ролері ніколи особливо не зважала на непевні оповідки про чаклунство, що супроводжували всі згадки про далекородних, але тепер, дивлячись на це чорне місце на пісках, бачила, наскільки воно дивне — перша справді дивна річ, яку вона будьколи бачила: споруда, зведена в часи, що не мали нічого спільного з дівчиною, руками, кров'ю і плот'ю яких не належала їй роду, вигадана розумом чужих їй істот. Це було зловісно і це її вабило. Вона захоплено спостерігала за маленькою фігуркою, що йшла по цій високій дорозі, крихітною, як порівняти з величезними розмірами самої дороги, дрібною крапкою, темною рисою, комашкою, що повзла до чорних башт над блискучими пісками.

Тут вітер був не таким холодним; сонячні промені пробивалися крізь хмарну завісу на безмеж-

ному заході, золотили вулиці та дахи внизу. Місто вабило її своєю незвичайністю, і Ролері, не вагаючись, не обдумуючи доречності свого рішення, легко і швидко збігла схилом гори й увійшла у високі ворота.

Опинившись усередині, йшла так само легко, як завше: безтурботно та невимушено, але це переважно з гордості; серце її натужно билось, коли вона ступала по сірих, ідеально рівних каменях чужинської вулиці. Квапливо поглядала то ліворуч, то праворуч, дивлячись на високі дома, повністю надземні, з крутими дахами та вікнами із прозорого каменю — то ця оповідка правдива! — на вузькі грядочки перед деякими будинками, де яскраволистяний келлем та гадунські лози — малинові й помаранчеві — п'ялися по фарбованих синьо чи зелено стінах, строкато виділяючись із сіро-брунатного осіннього пейзажу. Поблизу східних воріт багато будинків стояли порожнем, фарба на їхніх каменях полупалася й відпадала, блискучі вікна зникли. Але далі, через кілька вулиць і сходів, дома були заселені, і Ролері почала проходити повз перших далекородних.

Дивилися на неї. Вона чула, що далекородні зазирають просто в очі, але не стала це перевіряти. Зрештою, ніхто її не зупиняв, її одяг не надто відрізнявся від їхнього, а деякі з них, як

вона помітила, кидаючи швидкі гострі погляди, мали шкіру не надто темнішу, аніж у людей. Але на обличчях, на які не дивилася прямо, відчувала неземну темряву очей.

Раптом вулиця, по якій вона йшла, закінчилася широкою відкритою площею, просторою і рівною, порізаною призахідним сонцем на смуги золота й тіні. З чотирьох її сторін стояли чотири будинки, завбільшки як невисокі гори, спереду оздоблені рядами колон, а над ними — сірі та прозорі камені навпереміну. На цю площу виходило лише чотири вулиці, і кожна могли перекрити ворота, що погойдувалися, прикріплені до стін чотирьох великих будинків. Тож ця площа була фортецею у фортеці чи містом у місті. А над усім цим просто в небо здіймалася частина одного з будинків і височіла там, яскраво освітлена сонцем.

Це було потужне місце, але майже безлюдне.

На піщаному майданчику в одному з кутків площі, великому, як поле, гралося кілька далекогородних хлопців. Двоє юнаків вели затяту і майстерну боротьбу, а кілька молодших хлопчаків у підбитих куртках і шапках вправлялися, завдаючи ударів та уколів дерев'яними мечами. Добре було спостерігати за борцями, що плели повільний небезпечний танець один навпроти одного, перш ніж раптово і вміло, з чарівною грацією,

зіткнутися. Ролері притулилася біля пари високих і мовчазних далекородних, одягнених у хутро, і стояла, придивляючись. Коли врешті більший борець перевернувся в повітрі через голову й упав мускулистою спиною на рівну землю, їй перехопило подих так само, як йому, а потім вона засміялася зі здивуванням та захопленням.

— Хороший кидок, Джонкенді! — гукнув далекородний біля неї, а жінка з протилежного боку арени плеснула в долоні. Молодші хлопці, що не спостерігали за двобоєм, поглинуті власними вправами, воювали далі, колючи, б'ючи і відбиваючи удари.

Вона й не знала, що чаклуни виховують воїнів або ж цінують силу та вправність. Хоча й чула про їхню боротьбу, все ж туманно уявляла їх схожими на павуків горбунами, що в похмурому лігві гнуться над гончарним кругом, роблячи філігранний посуд із глини та прозорого каменю — пізніше такий посуд потрапляв до людських наметів. А ще були оповіді, чутки й уривки казок; мисливця називали «щасливим як далекородний», певну землю називали «чаклунською рудою», бо чаклуни дуже її цінували і охоче вимінювали. Однак усі знання Ролері були уривчастими. Задовго до її народження Люди Аскатевару відкочували на північний схід своєї України. Вона ніколи не привозила

урожай до складів під Тевар-горою, взагалі ніколи не була на західному пограниччі аж до цього місяцевороту, коли Люди Аскатеварської України зібралися разом зі своїми стадами і сім'ями, щоб збудувати Зимоград над підземними зерносховищами. Справді, нічого не знала про чужинську расу і коли усвідомила, що борець-переможець, стрункий юнак, званий Джонкенді, дивиться їй просто в обличчя, відвернула голову й позадкувала, налякана та збентежена.

Він підійшов до неї, його оголене тіло чорно зблискувало від поту.

— Ти прийшла з Тевара, правда? — спитав він людською мовою, але неправильно вимовляючи половину слів. Втішений своєю перемогою, зчищаючи пісок із гнучких рук, усміхнувся їй.

— Так.

— Що ми можемо зробити для тебе? Тобі щось потрібно?

Звичайно, вона не могла глянути на нього так зблизька, але тон його голосу був дружнім і трішки глузливим. Хлоп'ячий голос; Ролері подумалося, що він, мабуть, молодший за неї. Вона не дозволить, щоб із неї глузували.

— Так, — холодно відповіла. — Хочу оглянути ту чорну скелю на пісках.

— То йди туди. Віадук відкритий.

Він, схоже, намагався глянути на її опущене обличчя. Ролері відвернулася від нього.

— Якщо хтось тебе зупинить, скажеш, що це Джонкенді Лі тебе послав, — промовив він, — чи піти з тобою?

На це вона навіть не відповіла. Підвівши голову й опустивши погляд, пішла вулицею, яка вела від площі до віадуку. Жоден із цих чорних несправжніх людей із вициреними зубами не сміє думати, наче вона боїться...

Ніхто за нею не йшов. Здається, що ніхто її й не помітив, минаючи на короткій вулиці. Вона підійшла до великих колон віадуку, озирнулася назад, глянула вперед і зупинилася.

Міст був гігантським, дорога велетнів. Із узгір'я видавався ламким, перекивав поля, дюни й пісок у легкому ритмі арок; але тут вона побачила — він був досить широким, щоб двадцяттеро людей ішли ним пліч-опліч, і вів просто до чорних воріт вежі-скелі, які невиразно маячили вдалині. Жодна огорожа не відділяла цю величезну дорогу від повітряної прірви. Думка вийти туди попросту неможлива. Вона не могла цього зробити, така прогулянка не для людських ніг.

Бічна вуличка довела її до західних воріт у міській стіні. Ролері квапливо пройшла повз довгі порожні загорожі й кошари і вислизнула

крізь ворота, збираючись обійти довкола стін і повернутися додому.

Але тут скелі нижчали, у них були вирубані численні сходи, а на долі лежали мирні поля, розцяцьковані узорами жовтого полудня; далі, за дюнами, розкинувся широкий пляж, де можна було знайти довгі зелені морські квіти. Аскатеварські жінки зберігали їх у своїх скриньках, а на свята вплітали у волосся. Ролері відчула дивний запах моря. Ніколи в житті не ходила по морських пісках. Сонце ще не дуже низько. Вона спустилася по скельних сходах, а тоді через поля, греблі та дюни, — і врешті вибігла на рівні блискучі піски, що тяглися ген-ген на північ, захід і південь.

Віяв вітер, світило бліде сонце. З дуже далекого заходу вона чула безперервний звук, потужний далекий голос наспівував і заколисував. Пісок під її ногами був твердим, рівним, нескінченним. Вона побігла лише заради радості бігу. Тоді зупинилася і, весело сміючись, глянула на арки віадуку, що урочисто й велично марширували поруч із тоненькою хвилястою лінією її слідів. Знову побігла і знову зупинилася, щоб назбирати сріблястих мушельок, які лежали, наполовину сховані піском. Місто далекородних, яскраве, наче пригорща барвистих камінців, прилаштувалося

на вершинах скель позаду неї. Перш ніж Ролері втомилася від солоного вітру, простору та самоти, вона дісталася до скельної вежі, яка тепер чорним масивним громадям загороджувала їй сонце.

У цій довгій тіні чаївся холод. Ролері здригнулася і знову пустилася бігти, щоб вийти з неї, тримаючись якнайдалі від чорної кам'яної гори. Хотіла побачити, як низько опустилося сонце і скільки їй бігти, щоб видно було перші морські хвилі.

До її вух долинув слабкий, заглушений вітром голос. Хтось її кликав так дивно і нагально, аж вона зупинилася, неспокійно й перелякано озирнулася на великий чорний острів, що здіймався з піску. Невже це чаклунське місце прикликає її?

На віадучі без огорожі, над однією з опор, заглибленою в скельний острів, високо й далеко стояла чорна фігурка і гукала до неї.

Вона розвернулася й побігла, а тоді зупинилася і повернула назад. Її охоплював жах. Хотіла бігти, але не могла. Жах здолав її, вона не могла ворухнути ні рукою, ні ногою, стояла, тремтячи, а у вухах їй гуло. Чаклун із чорної вежі піймав її у павутину зітканого ним заклинання. Здійнявши руки, він знову вигукував свої пронизливі нагальні слова, яких вона не розуміла, заглушені вітром, наче крик морського птаха, — *каай, каай!*

Зміст

Передмова	3
Розділ 1. Жменя темряви	13
Розділ 2. У червоному наметі	29
Розділ 3. Істинне ім'я Сонця	47
Розділ 4. Високі молоді чоловіки.	60
Розділ 5. Сутінки в лісі.	71
Розділ 6. Сніг	84
Розділ 7. Відхід на південь	99
Розділ 8. Місто чужинців.	112
Розділ 9. Партизани	123
Розділ 10. Старий вождь.	137
Розділ 11. Облога міста.	148
Розділ 12. Облога Площі	160
Розділ 13. День останній	176
Розділ 14. День перший	194
Начерки на полях перекладів «Світу Роканнона» та «Планети вигнання» (<i>Наталія Михаловська</i>)	206